

Socializacija, globalizacija in človekove pravice

MILAN LIKIČ

Celovška 185, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Socializacija je interdisciplinaren pojem, s katerim se ukvarjajo psihologija, sociologija, antropologija, pedagogika, ekonomija itd. Gre za proces socialnega učenja oz. vplivanja, katerega učinki so lahko različno splošni oz. "široki". Omenjena značilnost je odvisna od tega, kdo predstavlja agense socializacije in na katere ciljne osebe oz. skupine so usmerjeni.

Socializacija je eden od pojmov, s katerim lahko pomembno prispevamo k obrazložitvi pojmov globalizacije in človekovih pravic.

Ključne besede: socializacija, socialno učenje, agensi socializacije, ciljne skupine, globalizacija, človekove pravice

ABSTRACT

SOCIALISATION, GLOBALISATION AND HUMAN RIGHTS

Socialisation is an interdisciplinary term, which appears in psychology, sociology, anthropology, pedagogic, economy etc. It implies the process of social learning or social influence, of which the consequences (results) could be differently general or "spread all around". Just mentioned characteristics depends on fact, who represents the socialisation factors and to which target groups are these influences directed. Socialisation is one of the notions, with which we can significantly contribute to the explanation of the notions of globalisation and of human rights.

Key words: socialisation, social learning, socialisation agents, target groups, globalisation, human rights

Socializacija je proces socialnega učenja, ki se prične že zelo zgodaj; tedaj, ko človek prevzame prve značilnosti socialnega vedenja. Obenem je to stalen (permanenten, kontinuiran) proces socialnega učenja; v življenju namreč ves čas prihajamo v situacije, ko moramo pridobivati nove socialne izkušnje, prevzemati nova pravila vedenja, igranja novih socialnih vlog in prilagajanja pripadajočim socialnim položajem (Rus, 1993, 1999). Socializacija je proces, s katerim se ukvarjajo tako psihologija (zlasti razvojna in socialna) kot različne družboslovne znanosti.

Rot (1983) v svoji definiciji socializacije navaja, da določena osebnost s socializacijo pridobiva oblike vedenja, ki so pomembne za življenje v določenih skupinah. Hkrati pa poudarja, da proces učenja nima enakega vpliva na vse posameznike. Zato se lahko ljudje razlikujejo tudi tedaj, ko živijo v zelo podobnih socialnih pogojih.

Z razvojno psihološkega vidika je socializacija proces osebnostnega razvoja, ko

nemočno otroško bitje z učenjem in socialnim razvojem postaja vse bolj socialno prilagojeno in samozavestno bitje. Tak socializacijski optimizem lahko zasledimo tudi v Giddensovi (1993) definiciji socializacije. Socializacija pa ni zgolj učenje vlog, ki naj bi potekalo z učenjem po modelu. Socializacija namreč pomeni tudi učenje vseh tistih vsebin, ki predstavljajo določeno kulturo: vrednot, norm, stališč... Učenje socialnih vlog zajema tudi učenje "reakcij" na pričakovanja in zahteve socialnega okolja, predvsem na zahteve, povezane z njegovo normativno strukturo. Glede na rezultate oz. socializacijske učinke velja učenje vlog ločiti od učenja stališč, vrednot itd. Pri učenju vlog gre namreč za "osvajanje določenega repertoarja vedenja", naučenega s posnemanjem in poistovetenjem. Tudi spolna vloga, oz. spolna identifikacija naj bi bila v določeni meri naučena.

V življenjskem ciklusu se socializacija kaže v zaporednih fazah otroštva, adolescence, mlajše in zrele odraslosti in starosti. Pojem otroštva danes jasno ločimo od drugih starostno – razvojnih obdobj. Kljub temu pa se je pojem otroštva kot socialna kategorija uveljavil šele v zadnjih tristo, oz. dvesto letih.

Nekateri avtorji, denimo zgodovinar Aries zatrjujejo, da so bili starši v srednjeveški Evropi do svojih otrok ravnodušni, če ne celo sovražni. (V starem Rimu so se tisti, ki so "razpolagali" le z otroki – proletes – imenovali proletarci.) Giddens sicer navaja, da so drugi avtorji sicer zavrgli Ariesova tolmačenja, razmislimo pa lahko, ali se "Ariesovi starši" ne pojavljajo tudi dandanes?

Pojem adolescenta je značilen za moderno sodobno družbo. Biološke spremembe v puberteti, ki se kažejo v zmožnosti seksualnega stika in ustvarjanja novega življenja, so univerzalne. Kljub temu pa so socialne "perturbacije" v tem obdobju značilne predvsem za t.i. moderne in postmoderne družbe.

Na področje socializacije oz. otroškega razvoja posegajo tudi trije "psihološki klasiki": Sigmund Freud, George Herbert Mead in Jean Piaget.

Za Freuda je bila socializacija predvsem uravnavanje odnosa med zahtevami okolja in impulzi notranje strukture nagonov oz. libida. Obrambni mehanizem represije je tisti, ki nagonsko usmeritev "potisne v podzavest". Eden od socializacijskih učinkov je torej tudi ta, da za način zadovoljevanja potreb ni več značilno načelo "tukaj in zdaj". Za Freudov pogled je značilno še nekaj socializacijskih fines, kot so denimo Ojdipov kompleks pri fantih (antagonizem do očeta, ker je mati v njegovem seksualnem "dosegu", ki naj bi se pojavljal že od petega leta starosti) in podoben Elektrin kompleks pri dekletih.

Za Freudov koncept je značilno sosledenje razvoja id – ego – superego. Nadjaz so ponotranjene "družbene norme". To je tudi najvišja stopnja osebnostnega razvoja. Vprašamo se lahko, če je temu res tako? Ego in superego pri Freudu imata podoben pomen kot individualna in socialna identiteta v različnih identitetnih teorijah. Težko bi rekli, da se ena od omenjenih identitet oblikuje najprej, druga pa šele potem.

Oblikovanje socialne in individualne identitete lahko obravnavamo kot dialektični proces razvoja okolja in pa do samega sebe. Celo drugače; samostojnost, kritičnost in neodvisnost se kot značilnosti individualne identitete razvijejo kasneje. Neodvisnost kot dialektična razrešitev "napetosti" med konformizmom in antikonformizmom kot dvema poloma odvisnosti od okolja je zelo tipična značilnost ega, in ne superega.

Mead meni, da je konsistentnost vedenja drugih do otroka tisti dejavnik, ki otroku omogoča samoznavo v socialnem okolju. Pojem "posplošenega drugega" je nekaj naučenega in je osnova socializacije v kasnejših obdobjih.

George Herbert Mead je oče teorije simboličnega interakcionizma. Po "osnovni izobrazbi" in "temeljnem zanimanju" je bil filozof, njegovo najbolj znano delo *Mind, Self and Society* pa predstavlja uredniško delo njegovih študentov. Njegove teorije so imele velik vpliv na sociologijo, pa tudi na določena področja psihologije.

Potek socializacije je Mead videl kot imitacijo socialne akcije drugih. Za otrokovo socializacijo je zelo pomembna igra; ta posnema različne dejavnosti, ki jih opravljajo odrasli. Igra postaja vse bolj kompleksna: sega od preprostih imitacij do kompleksnejšega posnemanja igre vlog pri odraslih (taking the role of the other).

Mead (1934) razlikuje "I" in "Me". "Me" je socialni jaz, "I" pa je še vedno nesocializiran otrok. Tako kot Freud, tudi Mead starost petih let šteje za mejo neke relativne samostojnosti otroka, ki naj bi jo dosegel glede na družino. "Generalizirani drugi" so za Meada vrednote in moralna pravila, ki so značilni za kulturo, v okviru katere se razvija otrok.

Piaget razlikuje nekaj faz oz. stopenj v socialnem prilagajanju svetu, v katerem otrok živi in "deluje". Vsaka faza oz. obdobje pomeni pridobivanje nove kognitivne zmožnosti in je odvisno od tega, v kolikšni meri je "izpolnjen" razvoj prejšnjega obdobja. Faze kognitivnega razvoja naj bi bile po Piagetu univerzalne socializacijske značilnosti. Od rojstva do približno drugega leta starosti traja ti. senzomotorična faza. V tej fazi pride do ločevanja socialnih in nesocialnih objektov ter do spoznanja, da obstajajo tudi tedaj, ko se jih ne zaznava neposredno. Druga faza zajema obdobje med drugim in sedmim letom; to je predoperacionalna faza. V tej fazi prihaja do "osvajanja" jezika ter do zmožnosti uporabe simbolov. Piaget govori o tej fazi tudi kot o egocentrični fazi. Gre za kognitivni pojem v smislu obrazložitve vsega zgolj z vidika njegove lastne pozicije. V egocentričnem govoru je govor s strani otroka še vedno relativno povezan s tem, kar je povedal njegov sogovornik. Otrok ni zmožen povezane in na temo osredotočene konverzije. Od sedmega do enajstega leta nato sledi konkretno operacijska faza, od enajstega do petnajstega leta pa formalno operacijska faza. V prvi otrok "osvaja" abstraktne in logične principe ter načela vzornosti, ki mu ne delajo več težav. Princip konzervacije količine je osvojen, otrok je vse manj egocentričen, zmore matematične operacije množenja in deljenja. V formalno operacijski fazi pa je zmožen že visoko abstraktnih in hipotetičnih idej. Lahko rečemo, da je proces omenjenega kognitivnega razvoja "globalen", saj so ga empirično potrdili v različnih deželah in različnih kulturah. Seveda ne gre za globalizacijo v smislu socialnega vpliva, gre pa za globalizacijo v smislu posledic in zaporedij razvoja, ki so "globalna". Tovrstna globalnost je tako drugačna od "globalnosti" t.i. identitetnih kriz v adolescentnem obdobju, za katere je Mead dokazal, da so kulturno determinirane. Problem "globalizacije" je s tega vidika tudi problem medkulturnih študij oz. ugotavljanja transkulturnih fenomenov. Eden od takih pojavov je npr. tudi spoštovanje do staršev, ki se pojavlja v skoraj vseh znanih kulturah. Gre za pojav, ki je globalen.

Kakšen je pravzaprav interaktivni socializacijski vpliv družine in drugih socializacijskih dejavnikov?

Giddens (1993) omenja, da šola zmanjšuje socialni vpliv oz. nadzor družine in vrstnikov. Kaj pa v primeru, če šola "uči" enako kot družina? V takem primeru šola ojačuje vpliv družine. Omenjeni interaktivni vpliv je verjetno odvisen od tega, ali se vpliv agensov dopolnjuje in usklajuje ali pa se izključuje. V takem primeru lahko govorimo o socializacijskem konfliktu. Gre za konflikt, ki se v "strokovni literaturi" o socializaciji skorajda ne pojavlja. Lahko predvidevamo, da bo obseg družinskega vpliva toliko "širši", kolikor bolj so si vrednotne usmeritve družin v različnih okoljih podobne. Če gre celo za podobnost v različnih kulturah, lahko govorimo celo o "globalizacijskem" učinku. Poleg družine imajo tovrstni učinek še mediji, ki predstavljajo enega najpomembnejših "globalizacijskih agensov" v procesu socializacije. Govorimo lahko celo o medijski konstrukciji resničnosti, ko je t.i. medijska resničnost eden najbolj pomembnih socialnih okvirov globalizacijskega procesa.

Vzgajajo tudi šole, čeprav se lahko predstavljajo zgolj kot izobraževalne ustanove.

To naj bi bil t.i. "skriti kurikulum", ki ga lahko predpostavljamo tudi v različnih socializacijskih (in "globalizacijskih") procesih. Vsaka socializacija je tudi socialno vplivanje, ki predpostavlja razpolaganje z različnimi resursi (človeškimi, finančnimi, tehnološkimi, prostorskimi) in "vzvodi" socialne moči (moč nagrajevanja, prisiljevanja, informacijska moč, legalna, ekspertna, medijska). Socialne spremembe so torej posledica socialnega vplivanja, ki ga lahko izvajajo manjšine, ki so aktivne in konsistentne, ali pa se spremembe dogajajo po značilnostih masovne psihologije (Moscovici, 1985). Potekajo lahko tudi kot ustvarjanje oz. spreminjanje javnega mnenja, ne glede na pristope k njegovemu merjenju, ki jih je tako dobro prikazal Rudi Supek (Supek, 1981).

Socializacija lahko poteka na različnih področjih in vsako od omenjenih področij je lahko na različne načine povezano z globalizacijo. Gre za pojave politične, medijske, zdravstvene itd. socializacije, predvsem pa ekonomske socializacije, ki jo lahko preučujemo tako z individualnega kot s skupinskega oz. makroskupinskega vidika. Zadnji vidik ima tudi globalne ekonomske razsežnosti, ki se kažejo tudi na ravni mednarodne ekonomije (Hirst in Thompson, 1996).

Socializacija je "dvorezen proces". Na eni strani je prilagajanje obstoječim oz. prevladujočim pravilom vedenja v okolju nujnost posameznikovega preživetja. Na drugi strani pa žal vedno pomeni tudi omejevanje osebne svobode posameznika. Enako velja tudi za različne globalizacijske posledice: nekatere odpirajo možnosti novih komunikacij, druge pa ožijo polje kulturnih posebnosti.

Tudi skrb za človekove pravice je postala eden od globalnih trendov, občutljivost za njihovo kršenje pa eden od učinkov socialnega učenja oz. socializacije, kot jo izvajajo različni socialni agensi, "od družine do družbe". Menim, da je ena od postmodernih značilnosti odnosa do človekovih pravic tudi njihova vse izrazitejša razčlenjenost, od t.i. otrokovih pravic, do različnih pravic do različnih vrst drugačnosti. Človek se s pravicami resda rodi, vendar je potrebno, da se jih tudi nauči prepoznati, spoštovati in uresničevati. Vse to je povezano z različnimi edukacijskimi procesi, vsak od njih predstavlja tudi svojstven proces socializacije.

Na koncu bi znova rad poudaril, da sta oba pojma, globalizacija in človekove pravice, najtesneje povezana s pojmom socializacije. Analiza značilnosti socializacije je s tega vidika bistvena tudi za analizo značilnosti koncepta človekovih pravic, kot za analizo globalizacijskih učinkov.

Viri:

- Giddens, A. (1993): *Sociology*. London: Polity Press.
- Hirst, P. & Thompson, G. (1996). *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Polity Press.
- Mead, G. H. (1934): *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Moscovici, S. (1985). *The age of crowd: A historical treatise on mass psychology*. Cambridge University Press.
- Rot, N. (1983): *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd.
- Rus, V. S. (1993): *Socialna psihologija: teorija, empirija, eksperiment, uporaba*. Ljubljana: Davecan.
- Rus, V. S. (1999): *Sociopsihologija kot sodobna paradigma socialne psihologije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Supek, R. (1981). *Ispitivanje javnog mnijenja*. Zagreb: Udžbenici sveučilišta u Zagrebu.